

Deylemli Kumandan Esfâr b. Şîreveyh ve Faaliyetleri

The Commander Esfâr b. Şîreveyh from Deylem and His Activities

Cihan GENÇTÜRK
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Batman,
Türkiye
Department of Islamic History and Arts,
Faculty of Islamic Sciences, Batman
University, Batman, Türkiye
cihan.gencturk@batman.edu.tr

Öz

İran'ın kadim halklarından olan Deylemliler'e mensup olan Esfâr b. Şîreveyh, Deylemli başka bir kumandan olan Mâkân b. Kâkî'nin emrinde Taberistân Zeydîleri'ne hizmet etmiştir. Esfâr b. Şîreveyh, Mâkân b. Kâkî'nin hizmetinde bulunduğu sırada Taberistân Zeydîleri'nde yaşanan iktidar mücadelesine müdahil olmuş ve bu durum onun güçlenmesine olanak sağlamıştır. Fakat Esfâr b. Şîreveyh'in elde ettiği güç onun itaatten çıkmasına ve başına buyruk hareket etmesine neden olmuştur. Bundan dolayı Esfâr b. Şîreveyh, Mâkân b. Kâkî tarafından ordudan atılmıştır. Bunun üzerine Esfâr b. Şîreveyh; Taberistân'dan uzaklaşarak Horâsân'a gidip, Mâkân b. Kâkî ile Taberistân Zeydîleri'nin düşmanı olan Sâ mânîler'e sığınmıştır. Esfâr b. Şîreveyh daha sonra Sâ mânîler'in desteğini alarak Mâkân b. Kâkî ve Taberistân Zeydîleri'nin hükümdarı olan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye karşı harekete geçerek onları Taberistân bölgesinin önemli şehirlerinden olan Cür cân'dan uzaklaştırmıştır. Esfâr b. Şîreveyh'in ordu kumandanı olan Merdâvîc b. Ziyâr, Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi öldürerek bu başarıda önemli bir rol üstlenmiştir. Esfâr b. Şîreveyh daha sonra Cibâl bölgesine yönelerek başta Rey olmak üzere Kazvîn, Hemedân ve Kum gibi önemli şehirleri kendi hâkimiyeti altına alarak hutbeyi Sâ mânîler adına okutmuştur. Fakat tüm bu başarılarına rağmen özellikle Müslüman halka kötü davranması onun sonunu getirmiştir. Zira Esfâr b. Şîreveyh'in bu davranışlarından hoşnut olmayan Merdâvîc b. Ziyâr, orduda bulunan diğer kumandanları kendi saflarına çekerek, Esfâr b. Şîreveyh'e isyan etmiştir. Merdâvîc b. Ziyâr bu isyanın sonucunda 316 (928-929) yılında Esfâr b. Şîreveyh'i öldürerek, Cür cân'a hâkim olmuştur. Böylece Esfâr b. Şîreveyh'in iktidarı kurumsal bir hâl alamadan sona ermiştir. Bu çalışmada Deylemli kumandan Esfâr b. Şîreveyh'in tarih sahnesine çıkması ve Taberistân ile Cibâl bölgesinde yürüttüğü faaliyetler ve sonrasında öldürülmesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cür cân, Esfâr b. Şîreveyh, Mâkân b. Kâkî, Merdâvîc b. Ziyâr, Rey, Taberistân Zeydîs

Abstract

Esfâr b. Şîreveyh was serving the Zeydîs of Taberistân under the command of the Deylemite commander Mâkân b. Kâkî. When Esfâr was expelled from the army by Mâkân b. Kâkî for his bad behaviour, he was forced to seek refuge with Mâkân b. Kâkî and the Sâ mânîds, who were enemies of the Zeydîs of Taberistân. Esfâr then, with the support of the Sâ mânîds, took action against Mâkân b. Kâkî and al-Hasan b. Kâsım el-Dâî, the ruler of the Zeydîs of Taberistân, and drove them away from Cür cân, one of the important cities of Taberistân. Merdâvîc b. Ziyâr, Esfâr's army commander, played an important role in this success by killing Hasan b. Kâsım al-Dâî. Esfâr b. Şîreveyh then headed to the Jibâl region and took important cities such as Rey, Kazvîn, Hemedân and Kom under his rule and had the khutbah read in the name of the Sâ mânîds. However, despite all these successes, his mistreatment of the people brought his end. Merdâvîc, who was dissatisfied with these behaviours of Esfâr, rebelled against Esfâr by attracting other commanders in the army to his side. Merdâvîc killed Esfâr as a result of this rebellion and became the ruler of Cür cân. Thus, Esfâr's rule came to an end before it became institutionalised. In this study, the emergence of the Deylemite commander Esfâr b. Şîreveyh on the stage of history and his activities in Taberistân and Jibâl region are discussed.

Keywords: Cür cân, Esfâr b. Şîreveyh, Mâkân b. Kâkî, Merdâvîc b. Ziyâr, Rey, Taberistân Zeydîs

Geliş Tarihi/Received 10.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 29.03.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:

Gençtürk, C. (2024). Deylemli Kumandan Esfâr b. Şîreveyh ve Faaliyetleri. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 72, 49-56.

Cite this article:

Gençtürk, C. (2024). The Commander From Deylem Esfâr b. Şîreveyh and His Activities. *Journal of Literature and Humanities*, 72, 49-56.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

İran'ın en kadim halklarından olan Deylemliler'in yaşadıkları Deylem bölgesi günümüzde İran'ın kuzeyinde yer alan ve Gîlân ismiyle zikredilen dağlık bir bölgedir. Bu dağlık bölgede yaşayan Deylemliler'in tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemlerden itibaren en dikkat çekici özellikleri savaşçı bir kimliğe sahip olmalarıdır. Bundan dolayı özellikle Sâsânî ordusunda paralı askerler olarak görev almışlardır. Bununla birlikte Deylem bölgesinin dağlık olmasının sağladığı avantaj Deylem ve çevresinde yaşayan Deylemliler'in bağımsız olmalarına olanak sağlamıştır. Bu durum İslâm ordularının İran'ı fethetmesinden sonra da sürmüştür (Gençtürk, 2021, s. 25 vdd.).

Deylemliler, İslâmiyet'in İran'da yayılmasından sonra özellikle Abbâsîler döneminde siyasi bir güç olarak tarih sahnesine çıkmaya başlamışlardır. Sünnî bloku temsil eden Abbâsîler (750-1258) ile Sâmânîler (819-1005) karşı Abbâsîler'in baskılarından kaçıp uzun bir mücadelenin ardından Taberistân merkezli kurulan ve Şîî bloku temsil eden Zeydîler (864-1526) arasında meydana gelen mücadeleler bu devletlerin ordularında kumandanlık yapan Deylemliler'in siyasî bir güç olarak varlık göstermelerine olanak sağlamıştır. Nitekim Leylâ b. Numan, Mâkân b. Kâkî, Esfâr b. Şîreveyh ve Merdâvîc b. Ziyâr zikrettiğimiz bu devletlerin mücadeleleri sonucunda siyasî ve askerî bir güç olarak ortaya çıkmışlardır.

Esfâr b. Şîreveyh'in Nesebine Dair Bilgiler

Esfâr b. Şîreveyh'in nesebine dair farklı bilgiler zikredilmektedir. Örneğin; Esfâr hakkında bilgi veren Mesûdî, Esfâr'ın Gîl (veya Cîl) kabilesine mensup olduğunu kaydetmektedir (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 297). Fakat bu konuda el-İsfahânî, Esfâr'ın Taberistân'ı ele geçirmesine dair bilgileri zikrederken onun, Deylemliler bir kabile olan Vardâvend veya Vardâvend kabilesine mensup olduğunu kaydetmektedir (el-İsfahânî, s. 182). Yine aynı şekilde Nizâmü'l-Mülk, İsmâiliyye mezhebinin ünlü dâîsi Ebû Hâtim er-Râzî'nin¹ Rey şehrinden Deylem'e gelip Esfâr b. Şîreveyh'in desteğini almasına dair bilgileri zikrederken, Esfâr'ın künyesini Esfâr b. Şîreveyh Vardâvendî şeklinde vererek Esfâr'ın Deylemliler'in reisi olduğunu kaydetmektedir (Nizâmü'l-Mülk, 1347 hş., s. 287).

İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân* adlı eserinde Esfâr'ın nesebine dair doğrudan bilgi vermemekle birlikte ilerde de bahsedeceğimiz Esfâr ile Ziyârî hükümdarı Merdâvîc arasında meydana gelen olaylara dair bilgileri zikrederken Merdâvîc'in Esfâr'a isyan edip, karşı saldırıya geçtiği sırada bütün Fervedâdîler'in ona biat ettiğini kaydetmektedir. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294). Fakat İbn İsfendiyâr'ın eserinin neşrinde, "Fervedâdî" kelimesinin yanlış yazıldığını ve bu kelimenin doğru şeklinin "Kazvînîler" olduğu belirtilmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294, dipnot 1). *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*'nin Esfâr maddesinde ise İbn İsfendiyâr'ın zikrettiği Fervedâdîlerin Vardâvendîler olduğu ve dolayısıyla bu bilginin doğru olduğu belirtilmektedir (Kâzimbeygî, 1377 hş., C. VIII, s. 314).

Yukarıda zikrettiğimiz bilgiler dışında Esfâr hakkında bilgi veren et-Tenûhî, İbnü'l-Esîr ve Hasan Kumî, Esfâr b. Şîreveyh'in Deylemliler olduğunu kaydetmektedirler (et-Tenûhî, 1995, C. I, s. 323; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 512; Hasan Kumî, 1385 hş., s. 143).

Konuya dair bilgi veren Minorsky, Esfâr b. Şîreveyh'in mensup olduğu bu deylemliler kabilesinin ismini Vardâvend şeklinde teleffuz etmektedir (Minorsky, 1932, s. 9).

Esfâr b. Şîreveyh'in İlk Faaliyetleri

İbnü'l-Esîr'de geçen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Esfâr b. Şîreveyh ilk başlarda Taberistân Zeydîleri'nin Cürcân valisi olan Mâkân b. Kâkî'nin emrindeydi (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 512). Esfâr, Mâkân'ın emrinde bulunduğu sırada başta Taberistân olmak üzere Devlem ve çevresinde hüküm süren Taberistân Zeydîleri (864-1526) hükümdarı Hasan b. Ali el-Utrûş'un 304 (917) yılında ölmesi üzerine onun oğulları Ebû'l-Hüseyin Ahmed ve Ebû'l-Kâsım Cafer ile onun yerine tahta geçen damadı Hasan b. Kâsım ed-Dâî arasında meydana gelen iktidar mücadeleleri² sırasında tarih sahnesine çıkarak Mâkân b. Kâkî, Ali b. Hûrşîd ve Reşâmûc gibi Deylemliler kumandanlarla birlikte bu mücadelede Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye karşı el-Utrûş'un oğullarının yanında yer almıştır (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 285; Madelung, 1975, s. 209 vd.; Kâzimbeygî, 1377 hş., C. VIII, s. 314; Özeydin, 1995, C. XI, s. 373). Deylemliler'in Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye isyan etmelerinin nedeni ise Hasan b. Kâsım'ın kendisine suikast düzenlemek isteyen başta Ziyârîler'in kurucusu Merdâvîc'in dayısı Herûsendân olmak üzere Gîl ve Deylemliler'in ileri gelenlerinden bazı kişileri öldürmüş olmasıydı (es-Sâbî, 1987, s. 36; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.282-283; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 523; Madelung, 1975, s. 210-211; Türkmenî Âzer, 1392 hş., s. 26-27).

Yukarıda zikrettiğimiz şekilde Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye karşı cephe alan Esfâr b. Şîreveyh, Ali b. Hûrşîd ve beraberindekiler;

¹ X. Yüzyılda yaşayan ve İsmâiliyye mezhebinin önde gelen dâîilerinden olan Ebû Hâtim er-Râzî, İsmâiliyye mezhebinin itikadî ve fikrî görüşlerini sistemli bir hale getirmekle birlikte bu mezhebin Cibâl ve Taberistân bölgesinde yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, 1994: C. X, s. 148-149.

² Taberistân Zeydîleri'nde meydana gelen iktidar mücadelesi ve sonrasında meydana gelen olaylar hakkında daha fazla bilgi için bk. Yaşaroğlu, 2012, s. 120 vdd.

Hasan b. Kâsım'ı Taberistân'ın önemli şehirlerinden olan Âmul'den uzaklaştırarak yönetimi el-Utrûş'un oğullarına verdiler (311/923) (es-Sâbî, 1987, s. 34; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.285-286; Madelung, 1975, s. 211).

Bu gelişmelerden sonra yıldızı parlayan Esfâr b. Şireveyh bağımsız ve başına boyruk davranmaya başlamıştır. Zira Esfâr b. Şireveyh'e dair bilgi veren İbn İsfendiyâr, Esfâr b. Şireveyh'in Mâkân b. Kâkî'ye karşı muhalefet ederek, Cürcân ve etrafında asi davranışlarda bulunup, yol kestiğini kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 287). Yine aynı şekilde İbnü'l-Esîr de Esfâr'ın kötü davranışlarda bulunduğunu ve bu davranışlarından dolayı Mâkân b. Kâkî'nin onu emrinden uzaklaştırdığını kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 512). Esfâr davranışları neticesinde ordudan atılınca hem Zeydîler'in hem de Mâkân b. Kâkî'nin düşmanı olan Sâmanîler'den yana taraf oldu ve bu doğrultuda Nişâbûr'a giderek Sâmanîler'in kumandanlarından olan Bekr b. Muhammed b. Elisâ'nın hizmetine girdi (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 26; Kâzimbeygî, 1377 hş., C. VIII, s. 315). Ayrıca Zeydîler'den uzaklaşan pek çok Gil ve Deylemli asker de gelip kendisine katıldı. Böylece Esfâr b. Şireveyh'in gücü daha da arttı (es-Sâbî, 1987, s. 36).

Bu arada yukarıda zikrettiğimiz şekilde Taberistân Zeydîleri'nin başına geçen Ebû'l-Hüseyin Ahmed 29 Receb 311 (12 Kasım 923) yılında ölmüş ve bir yıl sonra da kardeşi Ebû'l-Kâsım Cafer ölünce bu sefer her iki kardeşin oğulları arasında iktidar mücadelesi yaşanmaya başlamıştı (es-Sâbî, 1987, s. 34-35; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 287-288; Madelung, 1975, s. 211; Yaşaroğlu, 2012, s. 311). Esfâr b. Şireveyh ise bu mücadelede Ebû'l-Kâsım'ın oğlu İsmail'e karşı Ebû'l-Hüseyin'in oğlu Ebû Ali Muhammed'i desteklemişti. Zira yeni düşmanı olan Mâkân b. Kâkî, İsmail'i desteklemekteydi.³ Esfâr b. Şireveyh bu şekilde Mâkân b. Kâkî'ye açıkca cephe almakla kalmamış, Sâmanîler'den aldığı yardımlarla Ebû Ali'yi destekleyerek onun Taberistân ve etrafını ele geçirmesine ve buralarda kendi hakimiyetini kurmasına da yardım etmiş oldu (315/927-928) (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 287-288; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513). Ancak bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Ebû Ali cevgen veya cirit oynadığı esnada atından düşüp ölmesi (es-Sâbî, 1987, s. 35; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 288-289; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513) sonucunda, onun yerine tahta oğlu Ebû Cafer geçti (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 289; Yaşaroğlu, 2012, s. 130).

Taberistân Zeydîleri'nde yaşanan bu taht değişikliği Taberistân şehirlerinden olan Sârîye (Sârî)'nin dağlık bölgesinde bulunan Mâkân b. Kâkî'yi bir kez daha harekete geçirdi. Mâkân b. Kâkî bir yandan Taberistân Zeydîleri'nin başına geçmesi için Gilân'a çekilmiş olan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye sürekli haber göndererek, onu Taberistân'a davet ederken, bir yandan gücünü tahkim etmekteydi (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 289-290; Yaşaroğlu, 2012, s. 130). Bu arada İbn İsfendiyâr, iktidar değişikliğinden sonra Ebû Cafer ile birlikte Âmul'e gelmiş olan Esfâr b. Şireveyh'in halka kötü davrandığını ve mallarını müsadere ederek, hiç kimseye haber vermeden Cürcân'a gittiğini, sonrasında ise Ebû Cafer'in Sârîye'de bulunan adamı Ali b. Hürşîd'e⁴ saldırıp Sârîye şehrini ele geçirdiğini ve bu gelişmeden sonra hükümdarlığını ilan ederek Ebû Cafer'e haber gönderdiğini kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 290).

Esfâr b. Şireveyh'in bu davranışları sonucunda müttefiki Ebû Cafer ile arası açılmış ve bu durumu fırsat bilen Mâkân b. Kâkî, Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi de ikna ederek Âmul şehrini ele geçirerek Ebû Cafer'i bölgeden uzaklaştırmıştı. Sonrasında da halktan biat alarak Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi bir kez daha Taberistân Zeydîleri'nin hükümdarı ilan etmişti. Daha sonra ise Sârîye'yi ele geçirmiş olan Esfâr b. Şireveyh'in üzerine yürüyerek şehri ele geçirip Esfâr'ı buradan uzaklaştırmıştı. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 290). Bu arada konuya dair bilgi veren İbnü'l-Esîr, Esfâr b. Şireveyh ile Ali b. Hürşîd arasında yukarıda zikrettiğimiz şekilde meydana gelen olaydan bahsetmeden, ikisinin birlikte Taberistân ve çevresine hâkim olduklarını, Ali b. Hürşîd'in ölmesiyle birlikte Mâkân b. Kâkî'nin yalnız kalan Esfâr'a saldırdığını ve onu mağlup ettiğini kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513).

Esfâr b. Şireveyh'in Cürcân'ı Ele Geçirmesi

Esfâr b. Şireveyh yukarıda zikrettiğimiz şekilde Mâkân b. Kâkî karşısında yenilip Sârîye şehrinden ayrılınca Cürcân'da bulunan Bekr b. Muhammed b. Elisâ'nın yanına geri dönmek zorunda kalmış ve bir kez daha Sâmanîler'in hizmetine girmişti (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513). Mâkân b. Kâkî ise bu gelişmelerden sonra daha da güçlenmişti. Mâkân'ın güçlenmesinden endişe duyan Hasan b. Kâsım ed-Dâî Âmul'de durmayarak Gilân'a geri dönmüş, İspehbed Şervîn b. Rüstem de kendisine katılmıştı. Bu gelişmelerden sonra Mâkân b. Kâkî yalnız kalınca ona saldırmak için uygun bir anı bekleyen Esfâr b. Şireveyh; Türk, Gil ve Deylemliler'den müteşekkil 7000 kişilik bir orduyla Âmul önlerine geldi. Mâkân'ın şehirden çıkmasıyla birlikte iki

³ İbnü'l-Esîr, 315 (927-928) yılında meydana gelen olaylara dair verdiği bilgilerde İsmail'in ismini zikretmeden, Mâkân b. Kâkî'nin Ebû Ali'yi Cürcân'da esir aldığını ve kardeşi Ebû'l-Hasan b. Kâkî'yi onu öldürmekle görevlendirdiğini, fakat Ebû Ali'nin Ebû'l-Hasan'a üstün gelerek onu öldürdüğünü kaydetmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513. Bu olaya dair bilgi veren es-Sâbî ve İbn İsfendiyâr ise Mâkân b. Kâkî'nin kardeşinin ismini Hüseyin olarak kaydetmektedirler. Bu konuda daha fazla bilgi için in ayrıca bk. es-Sâbî, s. 35; İbn İsfendiyâr, C. I, s. 287.

⁴ Esfâr b. Şireveyh, Ali b. Hürşîd'i yenip onu esir alarak Hasan b. Behrâm'ın sarayına hapsedmişse de daha sonra Mâkân b. Kâkî, Esfâr'ı bozguna uğrattıktan sonra onu kurtarmıştır. Bk. İbn İsfendiyâr: C. I, s. 290-291.

ordu şehir kapılarının dışında dört gün süren bir savaşa tutuştu. Savaşın dördüncü gününde Raşâmûc adlı birisinin Mâkân'ı desteklemesi sonucunda Esfâr ve ordusu mağlup olarak Cürcân'a geri döndüler (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 291; Usta, 2013, s. 125; Yaşaroğlu, 2012, s. 131).

Mâkân b. Kâkî; Esfâr b. Şîreveyh ve mütteliklerine karşı elde ettiği bu zaferden sonra Hasan b. Kâsım ed-Dâî ile olan anlaşmazlığa son vermek üzere iki taraf arasında bir anlaşma sağlandı. Bu anlaşma doğrultusunda Hasan b. Kâsım ed-Dâî Taberistân Zeydîleri'nin hükümdarı olarak Cürcân'a giderken, Mâkân b. Kâkî ordunun başkumandanı olarak Rey şehrini ele geçirmek üzere harekete geçti (es-Sâbî, 1987, s. 35-36). İbnü'l-Esîr, Mâkân'ın Rey şehrini ele geçirmesine dair verdiği bilgilerde Sâmânîler'in Rey valisi Muhammed b. Ali Sa'lûk'un 316 yılının Şaban ayı başlarında (Eylül-928) hastalanınca Hasan b. Kâsım ed-Dâî ile Mâkân b. Kâkî'ye haber göndererek şehri onlara teslim edeceğini söylediğini, onların da Rey şehrine gelerek şehrin yönetimini Muhammed b. Ali Sa'lûk'dan aldıklarını kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 505). İbn İsfendiyâr, Mâkân ve Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin Rey üzerine asker sevk ettiklerini ve bu sırada Rey şehrinin Muhammed b. Ali Sa'lûk'un hâkimiyetinde olduğunu kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 282). es-Sâbî ise sadece Hasan b. Kâsım ed-Dâî ile Mâkân b. Kâkî arasındaki anlaşmadan bahsederek, Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin aşağıda zikredeceğimiz üzere Esfâr karşısında tutunamayınca Rey'e Mâkân'ın yanına gittiğini kaydetmektedir (es-Sâbî, 1987, s. 36).

Mâkân b. Kâkî Rey şehrine gidince Hasan b. Kâsım ed-Dâî yalnız kalmıştı. Daha önce de belirttiğimiz üzere Hasan b. Kâsım ed-Dâî, Deylem ve Gîl liderlerinin çoğunu öldürmüş olmasından dolayı sağ kurtulanlar Horâsân'a giderek Esfâr'ın hizmetine girmişlerdi. Bunlar intikam duygusuyla Esfâr'ı ona karşı harekete geçirmeye çalışıyorlardı (es-Sâbî, 1987, s. 36). Buna rağmen Esfâr bir girişimde bulunmadı. Fakat yanına sığındığı Bekr b. Muhammed b. Elisâ'nın ölmesi, ona Cürcân ve etrafına sahip olması için bir fırsat sunmuştu. Zira Bekr b. Muhammed b. Elisâ'nın ölümünün ardından onun adamları Esfâr'a biat etmişlerdi. Ayrıca bu gelişmeler Sâmânî Emiri Nasr b. Ahmed'e ulaştı, Emir Nasır, Salih b. Seyyâr'ı nevbet, bayrak ve hil'at ile birlikte Esfâr'ın yanına göndermişti. Emîr Nasr'ın bunu yapmasının nedeni Esfâr'ın Sâmânîler'e meyletmesini ve onlara saldırmasını engellemektir. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292). Emir Nasr tarafından bu şekilde Cürcân'a vali tayin edilen Esfâr b. Şîreveyh (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513), Sâmânîler'e biat ederek faaliyetlerini Sâmânîler adına yürütmeye başlamıştı (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292).

Esfâr b. Şîreveyh bu gelişmelerden sonra Taberistân bölgesini ele geçirmek üzere hazırlıklara başladı ve bu doğrultuda Sâmânî kumandanlarından Karategin'in emrinde bulunan Merdâvîc b. Ziyâr'a haber göndererek onu ordularının başına getirdi (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292; Mar'aşî, 1345 hş., s. 70; Âştîyanî-Pîrnîya, 1385, s. II/545; Yaşaroğlu, 2012, s. 132). Daha sonra da Cürcân ve Âmül başta olmak üzere Taberistân'daki birçok yeri ele geçirdi (es-Sâbî, 1987, s. 36; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 513).

Esfâr b. Şîreveyh Taberistân bölgesini ele geçirdi Hasan b. Kâsım ed-Dâî, Rey şehrini ele geçirmiş olan Mâkân b. Kâkî'nin isteği doğrultusunda onun yanına gitti (es-Sâbî, 1987, s. 36). Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin kendisine katılmasıyla birlikte daha da güçlenen Mâkân b. Kâkî Rey şehri dışında Cibâl bölgesinin önemli şehirlerinden olan Kazvîn, Zencân, Ebher Kum şehirlerini de ele geçirdi. Ancak Esfâr b. Şîreveyh'in Taberistân'daki başarılarına dair haberler kendilerine ulaştıncaya kadar Taberistân bölgesine çevirmek zorunda kaldılar (el-Mesudî, s. IV/298; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 523; Mar'aşî, 1345 hş., s. 69-70; Madelung, 1975, s. 211; Âştîyanî-Pîrnîya, 1385, s. II/541; Usta, 2013, s. 126; Yaşaroğlu, 2012, s. 132).

Mâkân b. Kâkî ile Hasan b. Kâsım ed-Dâî her ne kadar Esfâr b. Şîreveyh'e karşı birlikte müdacele etmeye karar vermişlerse de bunu gerçekleştirememişlerdi. Zira es-Sâbî'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Kâsım ed-Dâî'nin Esfâr'a karşı Mâkân b. Kâkî'nin harekete geçmesini istediğini, fakat Mâkân'ın bunu kabul etmeyerek Rey'de kalmasının daha doğru olacağını, Taberistân Zeydîleri'nin imâmı olarak onun savaşa gitmesi gerektiğini ve ayrıca Taberistân halkının da onun yanında savaşa çağırarak savaşa Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi göndermişti (es-Sâbî, 1987, s. 37). İbn İsfendiyâr ve Mar'aşî es-Sâbî'nin aksine Mâkân b. Kâkî'nin Esfâr ile savaşmak istediğini, fakat Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin bunu kabul etmediğini ve Esfâr'a karşı savaşmak üzere 500 kişilik bir orduyla Taberistân'a doğru gittiğini kaydetmektedirler. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292; Mar'aşî, 1345 hş., s. 70). İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn ise ayrıntıya girmeden her iki bilgiyi uygun olarak Mâkân b. Kâkî ile Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin birlikte, Esfâr'ın üzerine yürüdüklerini kaydetmektedirler (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 523-524; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 558).

Bu gelişmelerden haberdar olan Esfâr b. Şîreveyh'in de saldırıya geçmesiyle iki taraf Âmül şehrinin dışında karşı karşıya geldi. İki taraf arasında meydana gelen şiddetli savaşta daha önce de belirttiğimiz gibi Deylem ve Gîl halkının önde gelen şahsiyetlerini öldürmüş olmasından dolayı Âmül halkından gerekli desteği görmeyen Hasan b. Kâsım ed-Dâî yenilerek savaş meydanından kaçmak zorunda kaldı. Ancak Merdâvîc b. Ziyâr, onu takip ederek yaralandı ve yaralı bir halde kaçarak kızının evine saklanan Hasan b. Kâsım ed-Dâî'yi yakalayarak öldürdü (Ramazan 316/Ekim-Kasım 928) (es-Sâbî, 1987, s. 37; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 292; Madelung, 1975, s. 211; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 27). Bu arada konuya dair bilgi veren İbnü'l-Esîr, bu savaşın Sârîye'de meydana geldiğini, savaş meydanında Mâkân b. Kâkî'nin de bulunduğunu, yenilginin ardından her ikisinin de savaş meydanından kaçtığını, fakat Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin Esfâr'ın adamları tarafından yakalanarak

öldürüldüğünü kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 523-524).

Esfâr b. Şîreveyh, Hasan b. Kâsım ed-Dâî'ye karşı kazanmış olduğu bu zaferin ardından Taberistân bölgesini ele geçirerek, bölgede hutbeyi Sâ mânî Emîri Nasr b. Ahmed adına okutmaya başladı. Ayrıca Deylem bölgesinden gelip, hizmetine giren ve bölgenin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Mûsa Harûn b. Behrâm'ı Âmül'e vali olarak tayin etti (es-Sâbî, 1987, s. 37; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 24; Yaşaroğlu, 2012, s. 134; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 27). Kendisi de Sâriye'ye giderek orada ikamet etmeye başladı (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524).

Bu arada es-Sâbî'nin verdiği bilgilere göre Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin öldürülmesinden sonra imâmsız kalan Taberistân Zeydîleri bir imâm seçmeye karar vermişler ve bu doğrultuda Âmül valisi Ebû Mûsa Harûn b. Behrâm'ın yanına giderek, Hasan b. Ali el-Utrûş'un torunu olan Ebû Cafer Muhammed b. Ebû'l-Hüseyn Ahmed'i imam seçmek istediklerini kendisine bildirmişlerdi (es-Sâbî, 1987, s. 38). Konuya dair bilgi veren İbn İsfendiyâr, Ebû Mûsa Harûn b. Behrâm'dan bahsetmeden sadece Esfâr'ın Ebû Cafer'e biat ettiğini kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 293). İbnü'l-Esîr ise Ebû Mûsa Harûn b. Behrâm'ı hutbelerde Ebû Cafer'in adını okutmaya arzu ettiğini ve Ebû Cafer'den korkan Esfâr'ın bunun önüne geçmek için bu yolu seçtiğini kaydetmektedir (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524). Öte yandan imâm seçimine dair bilgiler Sâ mânî Emîri Nasr b. Ahmed'e ulaştınca, bu durumun Taberistân'da karışıklıkların çıkmasına neden olacağı düşüncesiyle imâm seçimine karşı çıkmış ve Esfâr b. Şîreveyh'e haber göndererek bu duruma son vermesini ve bu durumdan sorumlu olan kişilerin de tutuklanarak Sâ mânîler'in başkenti Buhârâ'ya gönderilmesini emretmişti. Esfâr b. Şîreveyh de bu emir doğrultusunda Ebû Cafer Muhammed b. Ebû'l-Hüseyn Ahmed başta olmak üzere ona yardım eden ve Zeydîler'in ileri gelenlerinden Zeyd b. Sâlih ve Ebû'l-Hüseyn eş-Şecerî'yi tutuklayarak, Ebû Cafer ile birlikte Buhârâ'ya gönderdi (es-Sâbî, 1987, s. 38; Madelung, 1975, s. 211). İbnü'l-Esîr, es-Sâbî'den farklı olarak Sâ mânîler'den bahsetmeden, Esfâr'ın yukarıda da belirttiğimiz gibi Ebû Cafer'in güçlenmesinden endişe duyduğu için, Ebû Mûsa Harûn'u yanına çağırarak, ona Âmül'ün önde gelenlerinden birinin kızıyla evlenmesini ve bu düğün merasimine başta Ebû Cafer olmak üzere Alevî reislerinin yani Zeydîler'in ileri gelenlerini de bu düğüne davet etmesini istediğini, bu durum gerçekleşikten sonra ise Esfâr'ın Ebû Mûsa Harûn'un beklemediği bir anda evine saldırarak orada bulunan Ebû Cafer ve Alevî reisleri yakalatarak Buhârâ'ya gönderdiğini ve onların orada bir süre tutuklu kaldıklarını kaydetmektedir (316/928-929) (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524). İbn İsfendiyâr ise Esfâr'ın Ebû Mûsa Harûn ile anlaşmış, Ebû Cafer ile Zeyd b. Sâlih ve Ebû'l-Hüseyn eş-Şecerî'yi tutuklatarak, onları Buhârâ'ya gönderdiğini ve bir müddet burada tutukla kaldıklarını kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 293).

Esfâr b. Şîreveyh'in Rey ve Çevresine Hâkim Olması

Esfâr b. Şîreveyh Taberistân bölgesinde hâkimiyet kurduktan sonra, askerleriyle birlikte kendisine katılan Agûşî adlı Türk kumandan ile birlikte (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292) Cibâl bölgesine yönelerek ilk olarak Mâkân b. Kâkî'nin hâkimiyetinde bulunan Rey şehrine saldırdı. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Mâkân b. Kâkî yenilerek Taberistân bölgesine kaçtı (es-Sâbî, 1987, s. İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524). Ancak Esfâr, Rey'deki mallara el koyarak, durumu güçlendirdikten sonra Agûşî'yi Rey'de bırakıp (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292) Mâkân b. Kâkî'yi takip edince, Mâkân, Deylem bölgesine sığınmak zorunda kaldı (el-Mesudî, s. IV/298; es-Sâbî, 1987, s. İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s.292; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524). Bu arada Esfâr b. Şîreveyh bu gelişmeler sonucunda Mâkân b. Kâkî'yi Rey şehriden uzaklaştırdıktan sonra Rey dışında Kazvîn, Zencân, Ebher, Kum ve Kerh şehirlerini de ele geçirerek hutbelerde Sâ mânî Emîri Nasr b. Ahmed'in adını okuttu (el-Mesudî, s. IV/298; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524).

Esfâr b. Şîreveyh bu gelişmelerden sonra Deylemli hükümdarların sınırları içerisinde yer alan meşhur Alamut Kalesi'ni ele geçirmek üzere harekete geçti. Kale bu sırada Deylem hükümdarının oğlu Siyahçesm b. Mâlik'in hâkimiyetindeydi. Esfâr kaleyi ele geçirmeden önce Siyahçesm'in gönlünü hoş tutmak için onunla haberleşerek, ailesi ve çocuklarının kalede kalmasına izin vermesi karşılığında Kazvîn şehrini kendisine vereceğini bildirmişti. Siyahçesm'in bunu kabul etmesi üzerine Esfâr; ailesini ve adamlarını kaleye yerleştirip, kalede gücünü iyice artırdıktan sonra Siyahçesm'e haber göndererek, Kazvîn şehrini hâkimiyeti altına almasını söylemişti. Ancak bu bir tuzaktı. Zira Siyahçesm Kazvîn'e geldikten birkaç gün sonra Esfâr, Siyahçesm'i yakalatarak öldürmüştü. Ayrıca Esfâr Rey'in kuzeyinde yer alan Denbâvend veya Dünbâvend'de ikamet eden ve kendisine itaat etmeyen Muhammed b. Cafer es-Sümnânî'yi de öldürerek bölgedeki gücünü bir hayli artırmıştı (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 524-525).

Esfâr b. Şîreveyh'in Bağımsızlığını İlan Etmesi ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar

Esfâr b. Şîreveyh'in hem Taberistân hem de Cibâl bölgesinde elde ettiği başarılar, onun bağımsızlık hayaline kapılmasına neden olmuştu. Şöyle ki Esfar bu gelişmelerden sonra Rey'de altından bir saltanat tahtı yaptırıp, bu tahta oturmuş ve ayrıca başına da bir taç takarak hem Sâ mânîler'e hem de Abbâsîler'e karşı açıkça cephe almıştı (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 298; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 525; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 27). Esfâr bu şekilde isyan edince Abbâsî Halife el-Muktedir-Billah (908-932), Hârûn b. Garîb kumandasında bir ordu hazırlayarak, Esfâr'ın üzerine gönderdi. Ancak Kazvîn dolaylarında meydana gelen

savaşta Hârûn, Kazvîn halkının yardımına rağmen yenilerek geri çekilmiş ve adamlarından da çok sayıda kişi öldürülmüştü (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 298; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 293; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 525-526).

Esfâr b. Şîreveyh'e karşı sadece halife değil, Sâ mânî Emîri Nasr b. Ahmed de ordusuyla birlikte hareke geçmişti. Emîr Nasr Nişâbü'r'a ulaştığında bunu haber alan Esfâr savaşmak için askerlerini topladıysa da Esfâr'ın veziri Mutarrîf b. Muhammed el-Cürçânî, Esfâr'a; orduda bulunan askerlerin bir kısmının Türkler'den ve Sâ mânî Emiri Nasr b. Ahmed'in askerlerinden meydana geldiğini ve bunu da gözünüde bulundurarak, Sâ mânîler ile anlaşmasını söyleyince Esfâr bu fikri kabul etmek zorunda kaldı. Fakat Nasr b. Ahmed ilk başta Esfâr ile anlaşmayarak harekâtına devam ettiyse de kendisinden korkan Esfâr'ın istediği malları yani vergi vermesi karşılığında iki taraf arasında savaş yapılmadan anlaşma sağlandı. Esfâr b. Şîreveyh, Sâ mânîler ile varılan anlaşma gereği vermesi gereken vergiyi elde etmek için hem Rey ve çevresinde yaşayan halktan hem de oradan gelip geçen yabancı ahaliden kişi başı bir dinar almaya başlamıştı. Böylece bu verginin bir kısmını tahsil eden Esfâr bu vergiyi Buhârâ'ya götürerek Nasr b. Ahmed'e vermiş ve ardından da geri dönmüştü.

Bu şekilde Sâ mânîler ile anlaşarak konumunu sağlama alan Esfâr daha önce de zikrettiğimiz üzere Halife el-Muktedir-Billah'ın Esfâr'ın üzerine sevk etmiş olduğu Hârûn'a yardım etmiş olan Kazvîn halkından intikam almak⁵ için Deylemli ile birlikte Kâzvîn ahalisine saldırmış ve onlardan birçok kimseyi öldürüp, evlerini ve camileri yakarak mallarına el koymuştu (el-Mesudî, s. IV/298 vd.; İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 526; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 28).

Bu arada daha önce de değinildiği gibi Deylem'e sığınan Mâkân b. Kâkî burada asker toplamaya başlamıştı. Esfâr b. Şîreveyh ise bunu haber alınca, kendisine haber göndererek Âmül'ü ona vereceğini ve buna karşılık olarak da hâkimiyeti altında bulunan yerlere saldırmaktan vaz geçeceğini bildirmişti. Bunun sonucunda iki taraf arasında anlaşma sağlandıysa da bu durum fazla uzun sürmemişti. Zira daha önce de değinildiği gibi Esfâr isyan edince Abbâsî ordusu bu isyana son vermek için harekete geçmiş ve bunu fırsat bilen Mâkân da bütün Taberistân'ı ele geçirmişti. (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 293; Yaşaroğlu, 2012, s. 136). Bu arada İbn İsfendiyâr, Esfâr'ın Rey şehrini teslim ettiği Agûş'ın Rey ahalisine zulmettiğini, bundan dolayı Esfâr'ın onu huzuruna çağırdığını, fakat Agûş'ın Rey'den kaçıp Kum şehrine gittiğini, Esfâr'ın Merdâvîc'i onun peşinden göndermesi üzerine buradan da kaçtığını kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 293).

Esfâr b. Şîreveyh'in Öldürülmesi

Esfâr b. Şîreveyh, daha önce de değinildiği gibi ordu kumandanı olarak hizmetine girmiş olan Merdâvîc b. Ziyâr'ı Târum ve Azerbaycan'da hâkimiyet kurmuş ve Deylemli olan Müsâfirler'in hükümdarı Sâlâr Muhammed b. Müsâfir'i itaat altına almak üzere Târum'a göndermişti (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 300; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 527; Madelung, 1975, s. 212; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 28; Kâzimbeygî, 1377 hş, s. VIII/315; Güner, 2006, C. XXXII, s. 18). Müneccimbaşı Ahmed'de geçen bilgilere göre Sâlâr Muhammed b. Müsâfir, Mâkân b. Kâkî'ye tâbiydi ve Târum'a onun tarafından tayin edilmişti (Müneccimbaşı Ahmed, 1285/1868-1869, C. III, s. 506). Fakat Merdâvîc Târum'a geldiğinde Muhammed b. Müsâfir'e saldırmak bir yana Esfâr'a isyan ederek onunla anlaşmıştı. Bunda Esfâr'ın daha önce de değindiğimiz gibi halka zulmetmesi etkili olmuştu.

Merdâvîc, isyan ettikten sonra ilk olarak Esfâr'ın ordu kumandanlarına haber göndererek, Muhammed b. Müsâfir ile yaptığı ittifaktan bahsederek, yanında yer almalarını teklif etti. Esfâr'ın halka zulmetmesini kabullenmeyen ve bu durumdan hoşnut olmayan birçok kişi Merdâvîc'in bu teklifini kabul etti. Bu kişiler arasında Esfâr'ın veziri Mutarrîf b. Muhammed el-Cürçânî de yer almaktaydı (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 300; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 527; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 559, en-Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 6; Madelung, 1975, s. 212; Âştîyanî-Pîrnîya, 1385, C. II, s. 545-546; Türkmenî Âzer, 1392 hş, s. 28; Huart, 1922, s. 360-361; Ahmed-i Kesrevî, 1387 hş, s. 56-57; Pervîz, 1336 hş., s. 12). Ayrıca Esfâr'ın mensup olduğu Fervedâdiler'in (Vervedâdiler) de Merdâvîc'e biat etmişlerdi (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294). Merdâvîc, kumandanların desteğini alınca Muhammed b. Müsâfir ile birlikte Esfâr'a karşı harekete geçti. Esfâr ise tüm bu gelişmelerden habersiz bir şekilde Kazvîn'e gelerek Merdâvîc'ten gelecek haberleri beklemekteydi. Ancak kendisine karşı girişilen bu isyan harekâtını öğrenince Kâzvîn'i terk etti. (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 300; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 527; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 559; en-Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 6; Âştîyanî-Pîrnîya, 1385, C. II, s. 545-546; Madelung, 1975, s. 212; Huart, 1922, s. 360-361; Ahmed-i Kesrevî, 1387 hş, s. 56-57; Pervîz, 1336 hş., s. 12). Esfâr'ın Kazvîn'den ayrıldıktan sonraki güzergâhına dair kaynaklarda farklı bilgiler zikredilmektedir. Örneğin Mesudî, Esfâr'ın Kazvîn'den Sâriye'ye gittiğini (el-Mesudî, 2005, C. IV, s. 300), İbn İsfendiyâr, Esfâr'ın Kazvîn'den Horâsân'a gitmek üzere Kuhistân yoluyla Tebs'e gittiğini, fakat Mâkân b. Kâkî'nin Horâsân'da olduğunu öğrenince oradan uzaklaştığını kaydetmektedir (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294). İbnü'l-Esîr, İbn Haldûn ve en-Nüveyrî ise Esfâr'ın Kazvîn'den Rey şehrine gittiğini, buradan da Horâsân'a giderek Beyhâk yakınlarında konakladığını kaydetmektedirler (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 527; İbn Haldûn, 2001, C. IV, s. 559; en-Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 6).

Esfâr b. Şîreveyh Kâzvîn'den kaçınca şehre gelen Merdâvîc b. Ziyâr, Esfâr'ın eski düşmanı Mâkân b. Kâkî'ye haber göndererek, ittifak teklif etti. Mâkân da bu teklifi kabul ederek Horâsân'da bulunan Esfâr'ın üzerine yürüdü. Esfâr ise bu

⁵ İbn İsfendiyâr, Kazvîn ahalisinin isyan ederek, Esfâr tarafından Kazvîn'e atanmış olan valiyi öldürmeleri sonucunda, Esfâr'ın intikam almak için böyle bir girişimde bulunduğunu kaydetmektedir. Bk. İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294

gelişmelerden haberdar olunca Horâsân'dan ayrılarak, hazinesi ve ailesinin bulunduğu Alamut Kalesi'ne doğru gitti. Fakat kaleye ulaşmadan Merdâvîc'in onu üzere göndermiş olduğu adamları tarafından dinlendiği bir sırada yakalanarak Merdâvîc'e teslim edildi.

Esfâr b. Şîreveyh'in derdest edilip ardından öldürülmesine dair farklı rivayetler karşımıza çıkmaktadır. Bir rivayete göre; Esfâr, Horâsân'dan hazinesi ve ailesinin bulunduğu Alamut Kalesi'ne doğru gitmişti. Fakat bu durumdan haberdar olan Merdâvîc'in onun peşinden göndermiş olduğu adamları⁶ Esfâr'ı tutuklayarak Merdâvîc'in huzuruna getirmişlerdi. Merdâvîc ise bu gelişmenin ardından Esfâr'ı öldürmüştü⁷ (el-Mesudî, s. IV/300-301; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 528; en-Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 7; Huart, 1922, s. 363; Pervîz, 1336 hş., s. 12). Diğer rivayete göre; Esfâr Alamut Kalesi'ne doğru gittiği sırada dinlenmek üzere bir vadide konaklamıştı. Onu yakalamak için peşinden gelen Merdâvîc ise avlanma gayesiyle etrafta dolaştığı bir esnada küçük bir süvari grubunu görmüş ve bilgi almak üzere adamlarını göndermişti. Adamları bu süvari grubuna yaklaştıklarında, bunların Esfâr ve adamları olduğunu, Merdâvîc'e karşı güç toplamak için Alamut Kalesi'ne doğru gitmek istediklerini öğrenince, Esfâr'ı adamlarıyla birlikte derdest edip Merdâvîc'in yanına götürmüşlerdi. Merdâvîc ise Esfâr'ı gördüğünde atından inip, bıçakla boğazını kesip öldürmüştü (İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 528). Bir diğer rivayete göre ise Esfâr Alamut Kalesi'ne doğru yoluna devam ederken açılmış ve yakında bulunan bir köyde bulunan değirmene girerek, değirmenin sahibinden yiyecek istemiş, değirmenci de kendisine yiyecek vermişti. Ancak Esfâr yemeğini yediği sırada, onu yakalamak üzere peşinden gelen Merdâvîc, köyde bulunan bir çiftçiden aldığı bilgi doğrultusunda, Esfâr'ın bulunduğu değirmeni basarak Esfâr'ı hemen öldürmüştü (İbn Miskeveyh, 2016, s. 154; İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 528-529; en-Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 7; Huart, 1922, s. 363).

Konuya dair bilgi veren İbn İsfendiyâr ve Mar'âşî bu rivayetlerden farklı olarak, Merdâvîc b. Ziyâr'ın Esfâr b. Şîreveyh'i yakalamak için her tarafa adamlar yolladığını ve adamların nihayet Esfâr'ı Kazvîn ile Zencân arasında bulunan Tâlekân'da *derdest edip* hemen öldürdüklerini ve bu olayın 317 (929-930) yılında gerçekleştiğini kaydetmektedirler (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294; Mar'âşî, 1345 hş., s. 71). Bu arada Esfâr'ın öldürülmesine dair İbnü'l-Verdî ayrıntıya girmeden Merdâvîc'in 316 (928-929) yılında Esfâr'ı öldürdüğünü ve sonrasında Esfâr'ın ülkesine hâkim olduğunu kaydetmektedir (İbnü'l-Verdî, 1996, C. I, s. 251).

Merdâvîc b. Ziyâr, Esfâr b. Şîreveyh'i öldürdükten sonra Esfâr'ın mensup olduğu Fervedâdî kabilesinden insanları ve Esfâr'a yakın olan adamları da öldürmüştü (İbn İsfendiyâr, 1396 hş., C. I, s. 294; Madelung, 1975, s. 212). Böylece Esfâr ve hanedanlığı tarih sahnesinden silinmiş Merdâvîc de bu gelişmelerin ardından Esfâr'ın hâkimiyetinde bulunan yerleri ele geçirerek merkezi Cürcân olan ve Ziyârîler olarak adlandırılan hanedanlığı kurmuştur.

Sonuç

Deylemliler, Abbâsîler, Sâmânîler ve Taberistân Zeydîleri'nin iktidarları döneminde Taberistân ve Deylem bölgesinde siyasî bir güç değil askerî bir güç olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Taberistân Zeydîleri'nin hizmetinde bulunan Leylâ b. Numân, Mâkân b. Kâkî ve Esfâr b. Şîreveyh gibi kumandanlar bunların başında gelmektedir. Esfâr b. Şîreveyh ise askerî bir güç olarak Taberistân Zeydîleri'nin Cürcân valisi olan Mâkân b. Kâkî'ye hizmet etmiştir. Fakat zamanla güçlenince bağımsız hareket etmeye başlamış ve sonuç olarak Mâkân b. Kâkî tarafından ordudan atılmıştır. Bu durum ise Esfâr b. Şîreveyh'in önemli bir

⁶ İbnü'l-Esîr, Merdâvîc'in Esfâr'ı yakalamak için göndermiş olduğu askerlerin başındaki kumandanın, Esfâr'a dinlenmek üzere konakladığı bir yerde yetiştiğini ve O'na Emîr Belâmî ile selam verdiğini ve sonrasında aralarında şu konuşmanın: "Esfâr gelen askerlere ve kumandanlarına şöyle demişti: 'Her halde siz benim buralarda olduğumu haber almış ve beni yakalamak üzere gönderilmiş olmalısınız, değil mi?' Gelen kumandan da: 'Evet!' şeklinde cevap verince Esfâr'ın adamları ağlamağa başlamıştı. Esfâr onların bu davranışlarını kınayıp şöyle demişti: 'Siz böyle yufka ve korkak yürekler mi taşıyorsunuz! Siz bilmiyor musunuz ki emirlik her zaman bu gibi belâ ve musibetlerle dopdoludur!' Sonra Esfâr o gelen kumandana dönüp gülerken kendisinden ayrılarak giden kumandanların akibetini, onu bu şekilde düşman eline teslim edenlerin ve ihanet edenlerin durumunu sorunca bu kumandan bütün bu söz konusu ettiği adamların Merdâvîc tarafından öldürüldüklerini haber vermişti. Bunu duyan Esfâr'ın yüzü gülmüş ve şöyle demişti: 'Bu adamların hayatta olmaları benim kursağımda bir düğüm gibiydi, öldürüldüklerini şu anda öğrenmem bana son derece hoş geldi ve gözüm aydın oldu. Haydi, şimdi sana verilen emri yerine getir.' Esfâr bu gelen kumandanın kendisini öldüreceğini zannetmişti, ancak kumandan ona şöyle demişti: 'Sana her hangi bir kötülük yapma konusunda bana emir verilmiş değildir.' Sonra onu alıp Merdâvîc'in yanına götürmüştü." geçtiğini kaydetmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, 2016, C. VI, s. 528. Bu konuda ayrıca bk. en-Nüveyrî, C. XXVI, s. 7.

⁷ İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn; Merdâvîc'in Esfâr'ı adamlarından bir gruba teslim ederek Rey'e götürmelerini emrettiğini, fakat adamlarından bir kısmının Merdâvîc'e; yanında bulunan adamların büyük bir kısmının daha önceden Esfâr'ın emrinde çalıştıklarını, ondan ayrılıp, bir kez daha Esfâr'ın hizmetine girip, kendisini yakalamayacaklarına dair bir güvence olmadığını söylemeleri üzerine Merdâvîc'in Esfâr'ın öldürülmesini emrederek Rey şehrine gittiğini kaydetmektedirler. Bk. İbnü'l-Esîr: C. VI, s. 528; İbn Haldûn: C. IV, s. 559. Bu konuda ayrıca bk. en-Nüveyrî: C. XXVI, s. 7.

güç olarak tarih sahnesine çıkmasının yolunu açmıştır. Zira Esfâr ordudan atılınca Sâmânîler'e sığınarak onların düşmanları olan Taberistân Zeydîleri ve Mâkân b. Kâkî'ye karşı desteklerini almayı başarmıştır. Sâmânîler'den aldığı destek sonucunda Esfâr b. Şîreveyh, hem Taberistân bölgesini hem de Cibâl bölgesinin başkenti konumunda olan Rey şehrini ele geçirmeyi başarmıştır.

Esfâr b. Şîreveyh elde ettiği başarıların da etkisiyle hükümdarlık sevdasına kapılması ve özellikle Rey ve Kazvîn'deki Müslüman halka zulmetmesi onun sonunu getirmiştir. Onun hizmetinde bulunan Merdâvîc b. Ziyâr isyan ederek onu öldürmüştü ve sonrasında da hükümdarlığını ilan etmiştir.

Sonuç olarak şunu söyleye biliriz ki Esfâr b. Şîreveyh her ne kadar Deylemli olan Merdâvîc b. Ziyâr tarafından öldürülmüş olsa da onun yürüttüğü faaliyetler Deylemliler'in Taberistân ve Cibâl bölgesinde siyasî ve askeri bir güç olarak varlıklarını sürdürmelerinin önünü açmıştır. Bu durum Deylemli olan Büveyhîler'in kurulmasıyla birlikte zirveye ulaşmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Âştîyanî, A. İ.-Pîrnîya, H. (1385 hş.). Târîh-i Kâmil-i İran (ez Guzeşte tâ be İmrûz) C. II, be ihtimâm-i Saîd Kâanî, İntişârât-i Gülistân-i Şâirân.
- Âzer, P. T. (1392 hş.). Deylemîyân der gostere-yi târîh-i İran (Hukûmethâ-yi mehelli, Âl-i Ziyâr, Âl-i Büveyh). İntişârât-i Sâzmân-i Mutâla'a ve Tedvîn-i Kitâb-i Ulûm İnsânî-i Danişgâhhâ.
- el-İsfahânî. (ts.). Târîhu Sinî Mülûkî'l-arz ve'l Enbiyâ. Dârü'l-Mektebetü'l-Hayât.
- el-Mesudî. (2005). Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher, C. IV, Kemâl Hasan Mer'î (Tahkîh). el-Mektebetü'l-Asrîyye.
- en-Nüveyrî, (2004). Nihâyetü'l-ereb fî Fünûnî'l-edeb, C. XXVI, Müfîd Kumeyha (Neşr.). Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye.
- es-Sâbî. (1987). Kitâbu'l-Münteza Mine'l Cüzî'l-ewvel Mine'l Kitâbu'l-Ma'rûf bî't-Tâcî fî Ahbârî'd Devleti'd Deylemiyye, (Ahbârü E'immeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân içinde), Wilferd Madelung (Neşr.)
- et-Tenûhî. (1995). Nişvâru'l-Muhâdara ve Ahbârü'l-Müzâkere, C. I, Abbûd es-Sâlecî (Neşr.). Dâr Sâdir.
- Gençtürk, C. (2021). İran Büveyhîleri (322-448/934-1056) (Siyaset, İdarî Teşkilât ve Sosyo-Kültürel Hayat). Fenomen Yayınları.
- Güner, A. (2006). "Müsâfirîler". DîA, C. XXXII, s. 18. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hasan b. Muhammed b. Hasan Kumî. (1385 hş.). Târîh-i Kum, Hasan b. Ali b. Hasan b. Abdulmelik Kumî (Trc.), Seyyid Celâleddîn Tahrânî (Tahkîk). İntişârât-i Tûs.
- Huart, M. C. (1922). "Les Ziyârides", Des Mémoires de L'académie Des Inscriptions et Belles-Lettres. Imprimerie Nationale, (42), 357-436.
- İbn Haldûn. (2001). Târîhu İbn Haldûn, 2001, C. IV, Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr (Neşr.). Dârü'l-Fikr.
- İbn İsfendiyâr. (1396 hş.). Târîh-i Taberistân, C. I, Abbâs İkbâl Âştîyanî (Neşr.). İntişârât-i Esâtîr.
- İbn Miskeveyh. (2016). Tecâribü'l-ümem, Kıvameddin Burslan (Trc.), Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Süleyman Genç-Ali Ertuğrul (Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (2016). el-Kâmil fî't-târîh, C. VIII, Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin (Haz.). Ocak Yayıncılık.
- İbnü'l-Verdî. (1996). Târîhu İbnü'l-Verdî (Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer), C. I, Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye.
- Kâzimbeygî, M. A. (1377 hş.). "Esfâr b. Şîreveyh", DMBİ, C. VIII, s. 314-315.
- Mar'aşî. (1345 hş.). Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân, Muhammed Cevâd Meşkûr (Muk.), Muhammed Hüseyin Teshîbî (Kuşuş). İntişârât-i Müessese-yi Matbûât-i Şark.
- Minorsky, V. (1932). "La Domination des Dailamites", Publications de la Société des Études Iranniennes et de L'art Persan, (3), 1-21.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede. (1285/1868-1869). Sahâifü'l-Ahbâr fî Veğâyî'i'l-A'sâr, C. II, Nedim Efendi (Trc.). Matbaa-i Âmire.
- Nizâmü'l-Mülk. (1347 hş.). Sîyerü'l-Mülûk (Siyâset-Nâme), Hubert Darke (Neşr.). Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitap.
- Özeydin, A. (1995). "Esfâr b. Şîreveyh", DîA, C. XI, s. 373-374, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Usta, A. (2013). Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler. Yeditepe Yayınları.
- Yaşaroğlu, H. (2012). Taberistan Zeydîleri. Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1994). "Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hamdân", DîA, C. X, s. 148-149, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.